

Nyirkos, Tamás
Secular Religions – The Key Concepts

(ROUTLEDGE, 2024)

A Routledge Key Guides-sorozat ezen kötetének kiadói előszava jól foglalja össze a mű célját: „[P]rovides a concise guide to those ideologies, worldviews, and social, political, economic, and cultural phenomena that are most often described as the modern counterparts of traditional religions”. A szerző szándékai szerint tehát – a labdarúgástól a demokráciáig, a szextől a woke ideológiáig – azon jelenségek egy-két oldalas szócikkek formájában történő bemutatására kerül sor, melyek a vallások modern megfelelőiként vannak jelen társadalmunkban. Az 1. oldalon, a nyugati társadalmakról szólva a szerző kifejti, hogy a vallás különböző formái bizonyítottan az emberi természet lényegéhez tartoznak, s bevezetőjében sorra veszi azokat az elméleteket, melyek a legújabb kor hagyományos vallással versengő, annak helyére pályázó jelenségcsoportjait próbálják értelmezni, illetve kifejezetten rendszerezni. Olvasóként növekvő hiányérzettel konstatálhatjuk, hogy a meglepően rövid bevezető nem foglal állást a vallás fogalma tekintetében, nem tesz javaslatot egy munkafogalomra, sőt, a mű legvégén sem találunk összefoglaló fejezetet, amely szintén alkalmas helye lehetne egyes általánosítások megfogalmazásának, fogalmak felkínálásának. A szerző – egyebek mellett – ugyan felveti azt a radikális álláspontot, hogy a vallás szó olyannyira tág jelentéssel bír, hogy talán az alkalmazását is kerülni kellene, de utóbb *egyértelműen* nem foglal állást ezen kijelentés igazságtartalma tekintetében (sem). A 2. oldalon a következőket írja:

A more modest reading of this small book could indeed be that the religious and the secular are not two boxes in which everything easily fits. There is rather a continuous scale from one to the other, with many shades in between. A more radical – and in my opinion less ambiguous – reading could be that the word “religion” itself is so vague that it should not be used at all.

Az első gondolat tartható lehet, a második nem: véleményem szerint a vallás fogalmának ’légiesítése’, ’feloldása’ helyett a hagyományos szűk értelmet *értelmes* fenntartani, vagy – megengedem – helyreállítani a tudományos párbeszédben is. Ha igaz az, hogy a minket körülvevő világ jelenségei a legkönnyebben jogi úton

egyneműsíthetőek; ha a kérdéseimre a legrövidebb, egyúttal már érdemi válasz mindig (!) a jog válasza biztosítja, akkor a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi CCVI. § 7/A. § (2) bekezdése rendkívül találó lesz akkor is, amikor a vallás fogalmát, lényeges tartalmi elemeit kutatom:

A vallási közösség olyan világnézethez kapcsolódó tevékenységet folytat, amely természetfelettire irányul, rendszerbe foglalt hitelvekkel rendelkezik, tanai a valóság egészére vonatkoznak, valamint sajátos magatartáskövetelményekkel az emberi személyiség egészét átfogja (a továbbiakban: vallási tevékenység).

Merőben jogalkotástani nézőpontból a hivatkozott törvény igen alacsony színvonalú jogalkotási termék, de a vallási tevékenység lényegét frappánsan és hézagmentesen adja vissza. S hogy miért is lényeges mindez? Mert a választól (a vallásfogalom tartalmától) függ az is, hogy a szerző a mintegy száz szócikk összegyűjtésével, egy 'érdekes' ötlettől vezérelt, ám esetleges kompilációt hajtott-e végre, ahol a szekuláris jelenségek köre érdemben nem kerül átfedésbe a vallás fogalmi körébe tartozó jelenségcsoporttal, vagy mégis van közös metszet, és a kutatási irány valóban perspektivikusnak tekinthető.

A fogalmi zavar – álláspontom szerint – nem akkora, mint amekkorának a szerző beállítja: egy ilyen témájú tudományos munkában szükség van egy indokolt választásra, arra nézve, hogy mit ért a szerző a vallás alatt, és miért éppen azt érti... A magyarban az okozza részben a nehézséget, hogy az eredetileg pozitív tartalmú vallás szó (megvallja a hitét) a szocializmus idején politikai okból is lejáratódott, másrészt – a legújabb időkben – a vallási közegben is részben pejoratív jelentéstartalmakat kezdett el hordozni, amennyiben gyakran a vallásossággal, még hozzá a felszínes vallásossággal azonosítjuk. *Felmerül bennem, hogy az egész kísérlet nem a vallás (religion), hanem a hit (faith) kérdéskörében lenne tárgyalható.* A szócikkek legtöbbje hézagmentesen képes (lenne) választ adni az olyan kérdésekre, mint hogy *Miben hiszek? Kiben hiszek?* Nem a véletlen műve, hogy a munka előszavának egyik tételmondatában azt olvassuk, hogy „[M]odern belief systems and practices are secular on the one hand and religious on the other”.

Fiatalemberként gyakran jártam vidéki asztali-labdarúgó versenyekre, és csodáltam az idősebb családapákat, hogy a családjukkal töltött idő helyett, áldozatokat hozva is lejárnak hétvégente Komlóra, Tiszavasváriba... Aztán idővel rájöttem, hogy jónéhányuk esetében másról van szó: valójában menekülnek a család, a kötelességek, a neveléssel járó felelősség stb. elől. Saját történelmet alkottunk magunknak, saját szabályokkal és szokásokkal, még azt is elfogadom, hogy az isten alakú úrt ily módon próbálva kitölteni az életünkben, de *tudományos értelemben* ettől ez nem lett vallás, talán még valláspótlék sem. Nem irányult a természetfelettire; továbbá szabályai,

elvárásai és szokásai nem fogták át az emberi személyiség, életvitel egészét – *sőt*, a most bemutatott műben felsorolt mintegy 100 valláspótlék éppen abban közös, hogy egy jelentős részük kerüli mindkettőt. Tehát a könyv olvasása során mindvégig ott motoszkált bennem a gondolat, hogy van-e egyáltalán létjogosultsága a kötetnek, az ott leírtaknak – nem annyira elnagyolt-e a kiindulópont, nem annyira széttartó-e a probléma feldolgozása, hogy az már a tudományos jelleg kárára van.

Másrészt viszont – *némileg ellentmondva mindannak, amit eddig leírtam* – azt látom, hogy a leírt jelenségek, jelenségcsoportok éppen azok a kapcsolódási pontok, amelyeken keresztül, illetve amelyek révén akkor is kommunikálok a környezetemmel, ha egyébként mélyen vallásos vagyok a szó hagyományos értelmében, vagy egyébként a 100 elem egyike sem nőtt fel az életemben, egyik sem vált szenvedélyemmé. A felsoroltak révén tudok kapcsolódni a világhoz vallásos emberként is, és tudom értelmezni a mai világot önmagam és szeretteim, akár világi közösségem vagy gyülekezetem többi tagja számára is. Jó vagy rossz példaként ma a prédikációkban is ezek a kérdések jelennek meg, vagy például a gyülekezetek belső konfliktusai is gyakran demokrácia-vitákként jelennek meg (ehhez lásd a *Democracy* szócikket az 55. oldalon), és emlékszem, hogy saját gyülekezetem nagypályás csapatának vásárnapi, istentisztelet idejére kiírt meccse is mekkora bonyodalmat okozott annak idején... (ehhez lásd a *Football* szócikket a 93. oldalon).

Tehát a kötet címszavai (kibővített szócikkei) nem egyszerűen vallást helyettesítő dolgok, hanem valamilyen mértékben a vallás számára a mai korban a világot értelmezhetővé tevő fogalmak, jelenségek, ideológiák – melyekkel valamit akkor is kezdenünk kell, ha egyébként nem hiszünk bennük. *Sőt*, a *nem vallási alapú világtértelemezések, társadalomtudományi kérdésekre adott kortárs válaszok* esetében is ezek jelentik a fogódzókat, példákat, kiindulópontokat. A 100-as felsorolás azért is talált szíven, mert a szűken vett tudományos pályámon is ezekkel a kategóriákkal birkózom: a közigazgatástudományban, a közigazgatási jogtudományban sem tudom kikerülni, hogy a legkülönbébb (jog)intézmények vizsgálata – legalább részben – a könyvben leírt fogalmak, jelenségcsoportok mentén történjen.¹ Egyes kortárs jelenségcsoportok folyamatos kutatása, jobb megértése, *sőt*, felhasználása nélkül ma már egyetlen tudományterület sem boldogulhat: a szociális média, a mesterséges intelligencia, a digitális átmenet bizonyosan ebbe a körbe tartoznak.²

¹ Csak néhány példát kiemelve: a *Sports, Olympism* témakörben: Rixer Ádám: Művészeti olimpia Magyarországon = KRE-DIT, 2018/2, 1–10.; *Populism* témakörben: Rixer Ádám: The concept of populism and its meanings in Hungary = Central European Papers, 2020, Vol. 8, No. 2, 9–28.; *Psychology* témakörben: Rixer Ádám: A magyar közigazgatási jogtudomány kognitív csapdái = Homicskó Árpád Olivér – Szuchy Róbert (szerk.): Studia in honorem Péter Miskolczi-Bodnár 60. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 2017, 441–456.

² Lásd például: Csáki-Hatalovics, Gyula Balázs – Varga, Ferenc – Molnár, Péter: Social media usage on the local level of public administration in Hungary = Misuraca, Gianluca et al. (szerk.): The

A könyvben felsorolt jelenségcsoportok, illetve ideológiák még 30 éve is jórészt vagy nem léteztek vagy messze nem a mai súlyukkal voltak jelen a közbeszédben, a szélesebb nyilvánosságban, a tudományban, a villamoson vagy az utcán – különösen Magyarországon. Biztosan igaz az is, hogy egy átlagos keresztény (vagy muszlim) számára is ez a mintegy 100 elem adja a 'legkísértőbb' dolgok listáját. *Kis túlzással a könyv egy bűnkatalógus is, azon elemek listája, amelyek felnövekedve, közém és Isten közé állhatnak.* Persze azzal a pontosítással, hogy ezen elemek jó része nem önmagában jó vagy rossz: csupán akkor válnak azzá, ha nem a megfelelő módon, helyen, időben és mennyiségben élnek velük, vagy nem hálaadással élnek velük. Az 1Tim 4,4 a következőket mondja: „Mert Isten minden teremtménye jó, és semmi sem elvetendő, ha hálaadással élnek vele.” A Titusz 1,15 alapján pedig „Minden tiszta a tisztának, de a tisztátalanoknak és a hitetleneknek semmi sem tiszta, sőt szennyes mind az elméjük, mind a lelkiismeretük.” A korábbi példa mentén: *a labdarúgás önmagában nem világi vallás, csak akkor válik (válhat) azzá, ha egyéni vagy közösségi szinten 'bálvánnyá válik', ha nem tudok másra gondolni sem, vagy egyébként mások ütlegetésével, esetleg a családom elhanyagolásával teszem valláspótlékká az életemben.*

A kötet több helyen is állítja, hogy a vallási és az ahhoz bizonyos szempontok alapján hasonlító világi jelenségcsoportok nem egymás ellentétei, sokkal inkább egy kontinuum egymástól több-kevesebb távolságot mutató, olykor egymással átfedésbe is kerülő pontjai (lásd fentebb, a második idézetben is). Most csak néhány példával tudtam igazolni a kötet ezen állítását, de a felvillantott példák egyúttal hiányérzetem erősítői is: *nekem nagyon hiányzik valamifajta csoportosítás, rendszerezés a vallási és világi jelenségek legalább főbb lehetséges kapcsolattípusait illetően* – ebből pedig nyilván következne egy feszebb teoretikus keret, illetve a további kutatási témák, irányok meghatározása is. Azzal együtt is hiányérzet van bennem, hogy – s ez a szerző javára írandó – jelen esetben még jól érzékelhetően feltáró, vagy másként: alap kutatásokról van szó.

Az érdemi fogalommeghatározás és csoportosítás feladatait tehát már középtávon is nehéz „megúszni” a vizsgált témában. A csoportosítás számos szempont mentén elvégezhető, például jó kiindulópont lehet, hogy melyek azok az ideológiák, intézmények és egyéb társadalmi jelenségek, amelyek erősen korkötöttek, s melyek azok, amelyek „örök természetűek” – még ha a pontos tartalom korszakonként változik is. Konkrét példát keresve: ebben a binaritásban a woke ideológia időbeli korlátozottsága határozottan szemben áll a demokrácia korokon átívelő fogalmával.

Hasznos, továbbgondolható csoportképző ismérv lehet az egyes ideológiák és jelenségcsoportok valláshoz való viszonya is, amennyiben 1) egyesek kifejezetten

birokra kelnek vele – kifejezetten elutasítják, vitatják, kritizálják a hagyományos vallás jelenségeit; mások 2) látszólag semlegesen viszonyulnak hozzá; megint mások 3) pedig kiteljesítik, szándékoltnak továbbfejlesztik azt. Például egy minapi interjújában Yuval Noah Harari azt állította, hogy a MI a vallási szövegek értelmezése területén érheti el a közeljövőben a legnagyobb áttörést – minden más területnél nagyobb változást feltételez a teológiában, és a tágabban vett vallástudományokban, sőt új vallások lehetséges megjelenését is összekapcsolja az MI-vel.³

A könyv címszavai döntő többségükben találóak, egyik esetében sem érezzük túlzásnak a szerepeltetésüket, hiszen valamennyi egyszerre *lehet* valláspótlék, a vallást háttérbe szorító, és egyúttal bármely vallás közege, környezetét definiálni segítő jelenség(csoport). A szerző által felsorolt 105 fogalom mellett azonban akad néhány további is, amely *egyrészt* főbb jellemzőit tekintve nem tér el a felsorolásban szereplő elemektől, *másrészt* a nem túl bőséges nemzetközi szakirodalomban is kifejezetten a *secular religion* fogalmi körében jelenik meg!

Feltétlenül ilyenként kell említenünk a *válságot*, mint sajátos, önállósuló politikai-jogi-társadalmi jelenségcsoportot, különösen azért, mert a '20-as évekre permakrizissé álltak össze az egymást követő válságok, olyan új-régi fogalmakat hozva felszínre mint például a reziliencia.⁴

Egyértelműen hiányzik a *munka* (*munkaszervezet*) címszó szerepeltetése, miközben ez az egyik leggyakoribb elem a vonatkozó nemzetközi szakirodalomban is.⁵ Akadnak továbbá olyan – hiányzó – elemek, amelyek esetkörében a szerző számos példát hoz, de az általánosításig, illetve az összefoglaló elnevezés önálló szerepeltetéséig nem jut el: ilyen egyrészt a *totalitáriánus* (*totalitárius*) ideológiák önálló elemkénti hiánya, amennyiben a sztálinizmus, leninizmus stb. szerepelnek a listában, de azok közös, átfogó kategóriakénti megjelenítése elmaradt.⁶ Hasonló a *New Age* „ernyőideológia” is, amely önállóan nem jelenik meg, csak a pacifizmussal, felmelegedéssel stb. összefüggésben, elszigetelten.⁷

³ Jankovics Márton: Yuval Noah Harari a 24.hu-nak: Ha elhiszed, hogy mindenki hazudik, a diktátorok kezére játszol. 24.hu, 2024. 11. 26., https://24.hu/kultura/2024/11/26/yuval-noah-harari-interju-mesterseges-intelligencia-politika-tortenelem-nexus-orban-viktor/#google_vignette (2024. nov. 27.)

⁴ Ehhez lásd például: Rixer Ádám (szerk.): A járvány hosszútávú hatása a magyar közigazgatásra. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Lőrincz Lajos Közjogi Kutatóműhely, 2021.

⁵ Lásd például: Ashforth, B. E. – Vaidyanath, D.: Work organizations as secular religions = Journal of Management Inquiry, 2002, Vol. 22, No. 4, 359–370.

⁶ Ehhez lásd: Gentile, E. – Mallett, R.: The Sacralisation of politics: Definitions, interpretations and reflections on the question of secular religion and totalitarianism. Totalitarian movements and political religions. Taylor & Francis, 2000.

⁷ Hanegraaff, Wouter. J.: New Age Spiritualities as Secular Religion: a Historian's Perspective = Social Compass, 1999, Vol. 46, No. 2, 145–160. <https://doi.org/10.1177/003776899046002004>

Összefoglalás gyanánt azt állítom, hogy kicsit olyan ezt a rendkívül eredeti, nemzetközileg is előzmények nélküli kötetet értékelni, mint Szoboszlai Dominikot, a Liverpool FC magyar játékosát: nagyon jó a mezőnymunkája, a labda elleni játéka, de nem lő elég gólt. Esetünkben hatalmas munkát végzett el a szerző, de mintha a következtetés, a lezárás hiányozna, de legalábbis a további kutatások lehetséges irányainak pontosabb kijelölése hasznos volna az egyébként lelkesültté vált olvasó számára. A kritikai jellegű megjegyzéseim jelentős részét azonban zárójelbe teszi az a – szerzőtől származó – hír, hogy tervezi a kötet folytatását, s abban a kérdéskör teoretikus megalapozására, a fogalmi tisztázásra és a kifinomultabb, rendszerző jellegű tálalásra is nagyobb figyelmet kíván majd fordítani. Izgatottan várom, várjuk a sokunk érdeklődésére számot tartó újabb kötetet is!

Rixer Ádám